

Representation of Women in the Nationalist Historiography of Afghanistan: A Critical Reading of the Androcentric Narrative¹

Joma Khan Hamdard² | Karim Soleimany Moghadam³

Received: 2025/08/21
Accepted: 2026/02/15

Abstract

The nationalist historiography of Afghanistan is predominantly based on narratives of male action in the fields of politics, war, and governance, where women are either absent or represented only in relation to men and masculine values. Adopting a critical approach, this article employs qualitative content analysis of the foundational texts of this school to address the question of how the nationalist historiography of Afghanistan has represented the identity and status of women. The aim of the research is to analyze this representation and critique the logic of its androcentric narrative. The necessity of this research lies not in reconstructing the historical narrative, but in exposing the symbolic and discursive mechanisms through which the nationalist historiography of Afghanistan divests women of historical agency and reduces them to a marginal element. The research findings indicate that the nationalist historiography of Afghanistan, beyond merely reflecting the patriarchal structure, actively reproduces the symbolic order of gender inequality. The specific achievement of this analysis is the identification and explication of the systematic pattern of omission, marginalization, or instrumental representation of women in three key areas: "politics," "war," and "society." In the political sphere, women predominantly appear in connection with political marriages and tribal alliances, lacking an independent identity. In war narratives, women are often depicted as "passive motivators," "victims," or symbolic "mediators." In the social arena, their identity is defined under male and tribal affiliations. By critiquing the androcentric model within Afghanistan's nationalist historiographical school, this article emphasizes the necessity of a polyphonic re-reading to restore women's historical agency and achieve a more balanced understanding of the past.

Keywords: Woman, Afghanistan, Nationalist Historiography, Androcentric Narrative.

Introduction

Nationalist historiography in Afghanistan has actively reproduced a value system and social hierarchy based on gender. By centering concepts such as courage, honor, and defense of the homeland – attributes assigned to the male domain – this school

1. DIO: 10.22051/hph.2026.51897.1829

2. Ph.D. Candidate in History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author).
joma.hamdard2020@gmail.com

3. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran. soleimanyk@gmail.com

Print ISSN: 2008-8841/ Online ISSN: 2538-3507

has created an ideological framework within which roles are redefined based on gender. The main question is: through what mechanisms has Afghanistan's nationalist historiography represented women, and what have been the consequences of this representation for women's historical agency? A review of the literature shows that, despite significant research on historiographical schools in Afghanistan, a systematic and critical study focusing on the representation of "women" in the foundational texts of this school remains a research gap.

Research Methodology

This research is qualitative and analytical-critical in purpose, employing qualitative content analysis to examine the representation of women in the nationalist historiography of Afghanistan. The research does not aim to reconstruct historical events, but rather to analyze the narrative and discursive logic of historiographical texts and the methods by which the identity and status of women are formulated within them. The research population comprises prominent texts of Afghan nationalist historiography, purposefully selected based on their central role in shaping the dominant narrative. The main body of this research includes works by authors such as Abdul Hay Habibi, Mir Ghulam Mohammad Ghoobar, Mohammad Hasan Kakar, Mir Mohammad Seddiq Farhang, Habibullah Rafi', Mohammad Asif Ahang, Mohammad Amin Sayqal, and Abdul Hakim Tabeebi. Data from these works have been categorized and analyzed under three themes: "women and politics," "women and war," and "women and society."

Discussion and Findings

1. Women and Politics

The representation of women in the political sphere is organized around three axes. The first axis is women and political factions, where women are represented as elements dependent on tribes and in relation to men. The frequency of political marriages and the tribal affiliations of princes' mothers are identified as key factors in the formation of political factions. The second axis concerns women in political marriages. Here, women are depicted as victims and as instruments for achieving political legitimacy and economic gain. The third axis concerns women in the political court, where their limited agency is entirely redefined as dependent on tribal prestige or male status. In this context, harem narratives are recounted not as the lived experiences of women, but from a male perspective to represent the power of kings.

2. Women and War

In war narratives, women sometimes appear as motivators of war, not due to women's agency, but because of transgressions against honor [*namus*], which provoke masculine honor [*ghayrat*]. Also, in limited instances, women are represented in the role of mediators in war, but this mediation is narrated within traditional maternal roles. Narratives of women warriors are also reflected in the nationalist history of Afghanistan, confined to national resistance wars, where women are depicted as supporters of men or as inspirations. Meanwhile, the representation of women as victims of war is very limited, indicating that the depth of their suffering is ignored in this historiography.

3. Women and Society

In the nationalist historiography of Afghanistan, the representation of women's social position predominantly occurs under the rubric of subordination to men and the tribe, where women's identity is defined in connection with men and tribal affiliation, devoid of independent identity. In such a narrative, instances of women's

independent presence are exceptional and faint. These instances date back to the early twentieth century and the reforms of King Amanullah Khan and brief periods of political openness following the Constitutionalist era. However, these representations are also presented as disconnected events influenced by top-down policies.

Conclusion

A critical analysis of the foundational texts of the nationalist historiography of Afghanistan demonstrates that this historiographical school, relying on an androcentric logic, has provided an incomplete and marginal representation of women. The quantitative and qualitative absence of women in the major works of this school indicates an epistemic-discursive structure that equates "real history" with male political and military developments. The analysis of the three themes showed that in this historiographical school, women are either omitted or represented instrumentally in relation to male actions. This pattern has transformed the nationalist historiography of Afghanistan into an "androcentric historiography." Therefore, the article emphasizes the necessity of a polyphonic re-reading of history and the restoration of women's historical agency.

References

- Ahang, M. A. (2020). *History of Afghanistan; Notes and impressions*. Kabul: Našr-e Vāzheh. [In Persian]
- Arefi, R. (2023). *Analysis of left (socialist) historiography discourse in Afghanistan (1950-1992)*. A Thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor in History and Civilization of Islamic Nations, Imam Khomeini International University. [In Persian]
- Alam, A. R. (2012). *Foundations of political science*. Tehran: Našr-e Ney. [In Persian]
- Etehadieh, M., Fasihi, S., & Ameli Rezaei, M. (2008). "Women's historiography." In A discussion with Book of the Month: History and Geography (pp. 24-35). <https://ensani.ir/fa/article/15140/> [In Persian]
- Fasihi, S. (2009). From History of the Noblemen of the History of the Neglected Women: The reasons for the late Creation of Woman's Historiography. *Historical Perspective & Historiography*, 19(2), 43-67. doi: 10.22051/hph.2014.813 [In Persian]
- Fasihi, S. (2011). From privacy to the community arena Women's encounter with the "duality of nature and culture" from the Constitutional Revolution to the end of the Qajar period. *History of Islam and Iran*, 20(8), 115-137. doi: 10.22051/hii.2014.691 [In Persian]
- Fukuyama, F. (1998). "Women and the evolution of world politics." (S. A. Araghchi, Trans.). *Journal of Foreign Policy*, 12(3), 543-565. <https://ensani.ir/fa/article/97726/> [In Persian]
- Farhang, M. M. S. (2001). *Afghanistan in the last five centuries (Vols. 1-2)*. Tehran: 'Erfān Publications. [In Persian]
- Ghobar, M. G. M. (1989). *Afghanistan on the path of history (Vol. 1)*. Tehran: Markaz-e Našr-e Enqelāb with cooperation of jomhoūrī. [In Persian]
- Gregorian, V. (2009). *The emergence of modern Afghanistan*. (A. Alami Kermani, Trans.). Tehran: 'Erfān Publications. [In Persian]
- Habibi, A. H. (1984). *The constitutionalist movement in Afghanistan*. Kabul: Government Printing Press. [In Persian]
- Habibi, A. H. (1988). *History of Afghanistan after Islam*. Tehran: Donyāy-e Ketāb

Publications. [In Persian]

- Hashemi, S. H. (2022). "A historical approach to identifying the factors of crisis and political disorder in contemporary Afghanistan." *Journal of Cultural and Social Knowledge*, 4(1), 57-76. <https://www.magiran.com/p2549562> [In Persian]
- Jamshidiha, G., & Hamidi, N. (2007). "Women's experience of war." *Women's Studies*, 5(2), 81-108. https://jwdp.ut.ac.ir/article_27009.html [In Persian]
- Jalali Kondory, S. (2003). Military Attendance of Muslim Women in the Early Period of Islam (End of Fourth Caliph). *Journal of Humanities*, 13(46-47), 99-124. <https://sid.ir/paper/13931/en> [In Persian]
- Javid, M. J. and Frotan, Q. (2023). The Role of Women in Achieving the Right to Peace in Afghanistan. *Public Law Research*, 25(80), 95-132. doi: 10.22054/qjpl.2022.65533.2725
- Kakar, M. H. (1988). *The second Anglo-Afghan war*. Peshawar: Printing House of the Cultural Directorate of the Islamic National Front of Afghanistan. [In Persian]
- Kakar, M. H. (2020). *Pashtun, Afghan, Afghanistan*. [n.p.]: Kakar History Foundation. [In Persian]
- Kātīb, M. F. M. (2011). *Sīrāj ul-Tawarīkh* (M. S. Molai, Ed.; Vol. 4, parts 2 & 3). Kabul: Amīrī Publications. [In Persian]
- Khavari, N. and Molaie, M. (2019). Intuition and Method in Mahmood Hosseini Monshi Jami Historiography. *Historical Perspective & Historiography*, 29(24), 65-93. doi: 10.22051/hph.2020.26032.1351 [In Persian]
- Mazloom Khorasani, M. (2010). Human, Weapon and War. *Ferdowsi University of Mashhad Journal of Social Sciences*, 7(1), -. doi: 10.22067/jss.v0i0.8782
- Kheirandish, A. (2002). "A survey of the difficulties of historical studies on women in Iranian history." *Book of the Month: History and Geography*, (63), 3-5. <https://www.magiran.com/p1651654> [In Persian]
- Meskub, S. (1994). "Nationalism, centralization and culture in the sunset of Qajar and sunrise of Pahlavi." *Iran Nāmeḥ*, 12(3), 479-508. [In Persian]
- Mohammadi, K. Kalate-Sadati, A. Afrasiabi, H. and Farahmand, M. (2025). Isolation and the Inevitable Survival of Women during War and Post-War: A Qualitative Study in Afghanistan. *Journal of Social Continuity and Change (JSCC)*, 3(2), 497-517. doi: 10.22034/jssc.2024.21773.1132 [In Persian]
- Mosaffa, N. and Mehrabi, S. (2022). The Impact of War on Empowering Women in Afghanistan: The Case of Afghan Women Resident in Kabul. *POLITICAL QUARTERLY*, 52(3), 799-773. doi: 10.22059/jpq.2023.338792.1007921 [In Persian]
- Mousavi, S. M. J. (2020). Approaches to Hazara historiography in Afghanistan. *Historical Studies of the Islamic World*, 8(15), 241-264. doi: 10.22034/mte.2020.4904 [In Persian]
- Mousapour, E. (2007). "Social history: A new approach to historical study." **History and Civilization of Islam**, 3(6), 141-155. [In Persian]
- Muslimyar, S. (2021). *A study of the currents of Afghan historiography in the contemporary era*. Tehran: University of Islamic Denominations Press. [In Persian]
- Nazari Sangshandeh, A. (2014). "A brief look at the social role of women in Afghanistan." *Balagh Quarterly*, (49), 185-201. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1445247/> [In Persian]
- Qavam, S. A. A., & Asadi, M. (2014). "A comparative study of the status of women in different discourses of contemporary Iranian history." *Quarterly Journal of Intercultural Studies*, 9(23), 9-39.

- <https://sanad.iau.ir/journal/icsq/Article/514718?jid=514718> [In Persian]
- Rafi, H. (2008). *A concise history of Afghanistan*. Peshawar: Erik Mobile Library Administration. [In Persian]
- RajabiFard, H. and Soleimany Dehkordi, K. (2024). The Change in the Mentality of the Iranian society's elites about Women's Employment (From the Constitutional Revolution to 1332 AH). *History of Islam and Iran*, 34(62), 97-120. doi: 10.22051/hii.2025.48503.2974 [In Persian]
- Saikal, Amin. (2004) *Modern Afghanistan A History of Struggle and Survival*. London: I.B. Tauris.
- Seifi, A. (2020). Women's Triangle, Peace and Security in Afghanistan from the Perspective of the United Nations Security Council. *Public Law Research*, 21(66), 343-380. doi: 10.22054/qjpl.2019.42013.2142
- Sjoberg, L. (2013). *Gendering global conflict: Toward a feminist theory of war*. Columbia University Press.
- Tabibi, A. H. (1973). *Afghan glories*. Kabul: Bayhaqī Publications. [In Persian]
- Tarfdari, A. M. (2018). *Nationalism, historiography and the formation of modern national identity in Iran*. Tehran: Amīrkabīr Publications. [In Persian]
- Tarzi, M. (1915). "Religion, state, homeland, nation." *Seraj al-Akhbar Afghaniyah*, 4(20). Kabul: Dār ul-Saltāneh Printing Press. [In Persian]

©2025 Alzahra University, Tehran, Iran. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0 license) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دو فصلنامه علمی تاریخ نگری و تاریخ نگاری دانشگاه الزهرا (س)
سال سی و چهارم، دوره جدید، شماره ۳۴، پیاپی ۱۱۹، پاییز و زمستان ۱۴۰۳
مقاله علمی - پژوهشی
صفحات ۳۶۷-۳۳۹

بازنمایی زن در تاریخ نگاری ناسیونالیستی افغانستان: خوانش انتقادی از روایت مردم‌محور^۱

جمعه خان همدرد^۲ | کریم سلیمانی مقدم^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۱/۲۶

چکیده

تاریخ نگاری ناسیونالیستی افغانستان عمدتاً بر روایت‌هایی از کنش مردانه در عرصه‌های سیاست، جنگ و حکمرانی استوار است که در آن، زنان یا غایب‌اند یا صرفاً در نسبت با مردان و ارزش‌های مردانه بازنمایی می‌شوند. این مقاله با رویکرد انتقادی، به تحلیل محتوای کیفی متون بنیادین این جریان، به این پرسش می‌پردازد که تاریخ نگاری ناسیونالیستی افغانستان چگونه هویت و جایگاه زن را بازنمایی کرده است. هدف پژوهش، واکاوی این بازنمایی و نقد منطق روایت مردم‌محور بر آن است. ضرورت انجام این پژوهش نه در بازسازی روایت تاریخی، بلکه در افشای سازوکارهای نمادین و گفتمانی است که تاریخ نگاری ناسیونالیستی افغانستان زن را از عاملیت تاریخی تهی و به عنصری حاشیه‌ای تقلیل می‌دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تاریخ نگاری ناسیونالیستی افغانستان، فراتر از بازتاب ساختار مردسالار، خود بازتولیدکننده فعال نظم نمادین نابرابری جنسیتی است. دستاورد مشخص این

۱. شناسه دیجیتال (DIO): 10.22051/hph.2026.51897.1829

۲. دانشجوی دکتری تاریخ، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). joma.hamdard2020@gmail.com

۳. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران. soleimanyk@gmail.com

- تاریخ ارسال این مقاله پیش از فوت نویسنده دوم بوده است.

تحلیل، شناسایی و تشریح الگوی نظام‌مند حذف، حاشیه‌رانی یا بازنمایی ابزاری زنان در سه عرصه کلیدی «سیاست»، «جنگ» و «اجتماع» است. به‌گونه‌ای که در حوزه سیاست، زنان عمدتاً در پیوند با ازدواج‌های سیاسی و اتحادهای قبیله‌ای، فاقد هویت مستقل ظاهر می‌شوند؛ در روایت جنگ، اغلب در مقام «محرک منفعل»، «قربانی» یا «میانجی» نمادین تصویر می‌گردند و در عرصه اجتماع، هویت آنان ذیل تعلقات مردانه و قبیله‌ای تعریف می‌شود. مقاله با نقد الگوی مردم‌محور در جریان تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان، بر لزوم بازخوانی چندصدایی برای احیای عاملیت تاریخی زنان و دستیابی به درکی متوازن از گذشته تأکید می‌ورزد.

کلیدواژه‌ها: افغانستان، تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی، روایت مردم‌محور، زن.

مقدمه

تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی، به‌مثابه ابزار اصلی ساخت روایت ملی، تنها بازگوکننده وقایع نیست، بلکه فرآیندی فعال در بازتولید نظام ارزشی و سلسله‌مراتب اجتماعی است. در بستر افغانستان، این جریان با محوریت مفاهیمی چون شجاعت، غیرت و دفاع از وطن که عمدتاً به قلمرو مردانه نسبت داده شده‌اند و چارچوبی ایدئولوژیک پدید آورده که در آن، نقش‌ها و هویت‌ها بر پایه جنسیت بازتعریف می‌شوند. مقاله با اتکا به خوانش انتقادی، در پی کالبدشکافی این چارچوب و آشکارسازی منطق نهفته در بازنمایی «زن» در متون بنیادین تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان است. براین اساس، سؤال اصلی پژوهش چنین صورت‌بندی می‌شود که تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان با استفاده از چه سازوکارهای روایی و گفتمانی، زن را بازنمایی کرده و این بازنمایی چه پیامدهایی برای حذف یا محدودسازی عاملیت تاریخی زنان داشته است؟

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که در دو حوزه مطالعاتی مرتبط با عنوان مقاله پژوهش‌های صورت‌گرفته است. حوزه نخست، تحقیقی است که در بخش جریان‌شناسی تاریخ‌نگاری افغانستان انجام شده که می‌توان به کتاب *جریان‌شناسی تاریخ‌نگاری افغانستان در دوران معاصر* از شعیب مسلم‌یار (۱۴۰۰) اشاره کرد. حوزه دوم، مجموعه آثار تاریخ‌نگارانه با رویکرد ناسیونالیستی است که در آن وضعیت سیاسی و اجتماعی افغانستان بازتاب یافته است. کتاب‌های *افغانستان در مسیر تاریخ*، *افغانستان در پنج قرن اخیر*، *افغانستان معاصر*، *تاریخ مبارزات و بقای یک ملت* و دیگر منابع تاریخ‌نگارانه که در این مقاله

مورد مطالعه قرار گرفته در این حوزه شامل می‌شود. با این وجود، تقاطع این دو حوزه یعنی مطالعه‌ای نظام‌مند و انتقادی که به چگونگی بازنمایی «زن» در دل متون کلیدی و بنیادین تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی بپردازد به‌عنوان یک شکاف پژوهشی باقی است؛ زیرا این آثار، اگرچه در تبیین تاریخ سیاسی و ملی مؤثر بوده‌اند، اما بازنمایی جنسیتی و منطق مردمحور روایت تاریخی را به‌صورت نظام‌مند مورد پرسش قرار نداده‌اند.

این پژوهش از نظر ماهیت، کیفی و از حیث هدف، تحلیلی - انتقادی است که با استفاده از تحلیل محتوای کیفی به بررسی بازنمایی زن در تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان می‌پردازد. تمرکز پژوهش نه بر بازسازی رویدادهای تاریخی، بلکه بر واکاوی منطق روایی و گفتمانی متون تاریخ‌نگارانه و شیوه‌های صورت‌بندی هویت و جایگاه زن در آن‌هاست. جامعه‌پژوهش را مجموعه‌ای از متون شاخص تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان تشکیل می‌دهد که به‌صورت هدفمند انتخاب شده‌اند. معیار گزینش این آثار، نقش محوری آن‌ها در شکل‌دهی به روایت مسلط تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان بوده است. آثار تاریخ‌نگارانی چون عبدالحی حبیبی، میر غلام محمد غبار، محمدحسن کاکر، میرمحمد صدیق فرهنگ، حبیب‌الله رفیع، محمد آصف آهنگ، محمدامین صیقل و عبدالحکیم طیبی به‌عنوان بدنه اصلی داده‌های پژوهش بررسی شده‌اند.

این مقاله مشتمل به دو بخش است: بخش اول شامل زمینه‌های نظری به مبانی فکری ناسیونالیسم و چگونگی شکل‌گیری تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی در افغانستان می‌پردازد. بخش دوم آن به تحلیل محتوای متون تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی اختصاص دارد تا روشن گردد که این آثار چه بازتابی از زن ارائه داده است. روایت‌های ارائه شده در سه محور (زن و سیاست، زن و جنگ و زن اجتماع) دسته‌بندی گردیده، تا این امکان برای مقاله فراهم شود که ماهیت مردمحوری در تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی را نقد کند.

۱. زمینه‌های نظری

۱-۱. مبانی فکری ناسیونالیسم در افغانستان

ناسیونالیسم اندیشه‌ای است که از زمان ظهور آن در اروپا تاکنون که گستره جهانی یافته، تأثیر قابل‌ملاحظه‌ای بر اکثر کشورهای جهان گذاشته است. ظهور و قوام بسیاری از مفاهیم جهان مدرن نظیر ملت، هویت ملی و دولت ملی به میزان قابل‌توجهی با تکامل اندیشه ناسیونالیسم مرتبط بوده و به‌طور مستقیم تحت تأثیر آن قرار داشته است (طرفداری، ۱۳۹۷: ۵۶). طی سده نوزدهم میلادی رشد این اندیشه در کشورهای آسیایی ممکن شد (عالم، ۱۳۹۱: ۱۵۹) و با

ورود به اکثر کشورها، در سطوح سیاسی و فرهنگی آنان به اشکال گوناگون رواج یافت، اما در افغانستان این اندیشه در سده بیستم گسترش یافت.

در نیمه دوم سده نوزدهم میلادی بود که با قدرت‌گیری دور دوم امیر شیرعلی خان (۱۸۷۹-۱۸۶۸م) زمینه برای ورود اندیشه ناسیونالیسم فراهم گردید. امیر شیرعلی خان با ایجاد اصلاحات در ساختار کلی نظام در عرصه فرهنگی نشریه شمس‌النه‌ار را راه انداخت (۱۸۷۵م). این نشریه به‌زودی به مظهر تجدد مبدل شد و اصلی‌ترین بستر برای ترویج تفکرات جدید، نظیر ناسیونالیسم گردید (غبار، ۱۳۶۸: ۹۵۰-۹۵۶). استعمار بریتانیا که سقوط امارت امیر شیرعلی خان را در پی داشت و امیر عبدالرحمن خان را به قدرت رساند باعث شد زمینه‌های ترویج تفکر ناسیونالیسم به سکوت برود، اما در آغاز سده بیستم میلادی، شکل‌گیری جنبش مشروطه اول، با تلاش جمعی از ترقی‌خواهان برای نخستین بار در کابل راه‌اندازی گردید که می‌توان از نخستین پیشگامان این جنبش به اسامی مولوی احمدخان، مولوی محمد سرور خان و اصف، میر قاسم خان، دکتر عبدالغنی، گل احمدزاده احمدزایی، سید غلام محمد، مولوی عبدالرزاق اندری، مولوی احمد جان و ملا لالاگل ارغندیوال اشاره کرد (حبیبی، ۱۳۶۳: ۱۲-۱۴). این جنبش زمینه را برای گسترش اندیشه ناسیونالیسم بیش‌ازپیش فراهم ساخت که در نتیجه منجر به استقلال افغانستان (۱۹۱۹م) گردید. ورود اندیشه ناسیونالیسم در افغانستان عمدتاً از طریق کشورهای اروپایی، ترکیه عثمانی، ایران و هند بریتانیایی صورت گرفت (عارفی، ۱۴۰۲: ۷۷). با چنین پیش‌زمینه فکری، این اندیشه راهش را در جریان تاریخ‌نگاری باز کرد و نویسندگان افغانستان در ربع نخست سده بیستم میلادی سعی کردند گفتمان ناسیونالیسم را کانون توجه خویش قرار دهند.

۲-۱. آغاز تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی در افغانستان

با گسترش اندیشه ناسیونالیسم در افغانستان نوع جدیدی از تاریخ‌نگاری پدید آمد که طی آن مورخان با محور قراردادن ملی‌گرایی به قضاوت در باره گذشته پرداخته و از این طریق در صدد برآمدند تا با احیای غرور ملی، شکوه گذشته را فراهم آورند. از آنجاکه تاریخ‌نگاری مناسب‌ترین بستر برای ساخت هویت جدید محسوب می‌شد و تاریخ یکی از مهم‌ترین ابزارهای حضور و نمود ناسیونالیسم به شمار می‌رفت (مسکوب، ۱۳۷۳: ۴۸۲)، جریان تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان به سمت جریان مدیریت شده حرکت کرد و در نهایت به تاریخ‌نگاری رسمی مبدل گردید (عارفی، ۱۴۰۲: ۷۷). جریانی که از مهم‌ترین مؤلفه‌های آن می‌توان به باستان‌گرایی بلخ محور، نژادگرایی آریایی، سیاست‌محوری و تجددگرایی اشاره کرد.

در تاریخ افغانستان نخستین کسی که افکار ملی‌گرایی را به صورت تلفیقی با پان‌اسلامیسم با کاربرد واژگان ناسیونالیستی در خدمت تاریخ‌نگاران قرار داد، محمود طرزی بود. وی در مقالات خویش بر این نکته تأکید داشت که بین ملی‌گرایی و تعالیم اسلامی تعارض وجود ندارد. او «دین، دولت، وطن و ملت» را مقدس می‌شمرد و قوام انسانیت را وابسته به این چهارعنصر می‌دانست (طرزی، ۱۲۹۴: ۲۴ جوزا). براین اساس جنبش مشروطه که به تقویت ناسیونالیسم انجامیده بود، در پدیدآوردن تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی نقش محوری بازی کرد (مسلم‌یار، ۱۴۰۰: ۸۳). چنان‌که عبدالحی حبیبی از تاریخ‌نگاران ناسیونالیست افغانستان اظهار می‌دارد: اولین بار مفاهیم و واژه‌های وطن، حب وطن و وطن‌دوستی را از مقالات محمود طرزی فراگرفتم (حبیبی، ۱۳۶۳: ۱۱۵-۱۱۶). به این ترتیب اعضای جنبش مشروطیت دوم که در تداوم جنبش اول راه افتاده بود، تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی را دنبال و تقویت کردند، تا این‌که در نیمه دوم سده بیستم میلادی به جریان مسلط تبدیل گردید.

۲. جایگاه زن در تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان

زنان از گذشته تا حال نیمی از اجتماع را تشکیل داده‌اند، لذا نیمی از تاریخ متعلق به آنان است. حتی نیمه دیگر تاریخ را با این استدلال که هر مردی از دامان زنی برخاسته می‌توان متعلق به زنان دانست (خیراندیش، ۱۳۸۱: ۳-۵). تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان برخلاف ادعای فوق بیشتر بازتاب‌دهنده روایت‌های مردان است و توجه کمتری در خصوص بازنمایی روایت زن داشته است. از آنجاکه این جریان بیشتر با رویکرد سیاسی نوشته شده، می‌توان آن را به نحوی در خدمت تاریخ سیاسی در نظر گرفت. در تاریخ سیاسی؛ گزارش‌ها، روایت‌ها، تحلیل رویدادها و اعمال و رفتار رهبران بزرگ سیاسی، معمولاً بر محور مفهوم قدرت، بازتعریف می‌گردد. مورخان با رویکرد تاریخ سیاسی، حکومت‌ها را به معنای عام کلمه عامل تحولات تاریخی می‌انگارند. تاریخ سیاسی اساساً با تاریخ جنگ‌ها که بخش زیادی از تاریخ نوشته‌ها را تشکیل می‌دهد، بازنمود می‌یابد (موسی‌پور، ۱۳۸۶: ۱۴۳-۱۴۴). از این رو در رویکرد تاریخ سیاسی که تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان متأثر از آن است، بیشتر به فعالیت حاکمان و رفتار آنان، آموشد سلسله‌های حکومتی توجه گردیده (موسوی، ۱۳۹۹: ۲۵۵) که عموماً حکایتگر تاریخ مردانه است و روایت مربوط به زنان کمتر به چشم می‌خورد، اما واقعیت این است که زنان با وجود شرایط نابرابر، تاریخشان را شکل داده‌اند. بر همین اساس است که برای اثبات طردشدگی زنان از تاریخ، می‌توان از همه اسناد و پژوهش‌های مردانه استفاده کرد (فصیحی، ۱۳۸۸: ۶۳). از آنجاکه تاریخ افغانستان همواره صحنه درگیری سیاسی

بوده است، تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی این کشور نیز بیشتر بر سیاست و جنگ و موضوعاتی تأکید دارد که بر محوریت قدرت سیاسی که همیشه در اختیار مردان بوده، می‌چرخد. حتی اگر در اندک موارد که سخن از زن رفته نیز، در تبعیت از مردان بوده و در موارد اندکی مسئله زن به صورت مستقل بازتاب یافته است. به همین دلیل نمی‌توان به سادگی حضور زن در این جریان تاریخ‌نگاری را به کنکاش گرفت. هرچند داده‌ها و اطلاعات تاریخی در مورد زنان ناچیز و اندک است، با وجود این تلاش صورت گرفته هر جا که سخن از «جنس زن» گفته شده با دقت مورد توجه قرار گیرد. بنابراین با بررسی متون تاریخ‌نگارانه تمامی روایت‌های مربوط به زن در سه محور (سیاست، جنگ و اجتماع) دسته‌بندی شده است.

۱-۲. زن و سیاست

در تاریخ افغانستان زنان راه طولانی و پرفراز و نشیبی را جهت حضور در سیاست پیموده‌اند. هرچند جامعه زنان افغانستان متأثر از تحولات سیاسی و تاریخی چندین بار برای این حضور به نقطه آغازین برگشته‌اند، اما هر بار مجدد به تکاپو افتاده‌اند و بر حضور خویش تأکید داشته‌اند. در این پژوهش بازنمایی زن در سیاست افغانستان با تکیه بر تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی حول سه محور (زن و جناح‌بندی سیاسی، زن و ازدواج‌های سیاسی، و زن و دربار سیاسی) بررسی شده است.

۱-۱-۲. زن و جناح‌بندی سیاسی

تاریخ سیاسی افغانستان با تأثیرپذیری از اضطراب‌های قبیله‌ای به صورت ممتد دچار بی‌نظمی بوده که تداوم این وضعیت همواره نظم سیاسی را به حاشیه رانده است. ساخت قبیله‌ای سیاست در افغانستان از جمله بسترهای تولید تضاد با نظم‌پذیری سیاسی است که در قالب آن حاکمیت قبیله بر مبنای ایستارهای سنتی در تضاد با پدیده‌های نوین قرار دارد (هاشمی، ۱۴۰۱: ۶۲-۶۳). از آنجا که حاکمان افغانستان گرفتار تضادهای سیاسی بوده‌اند؛ تعدد ازدواج آنان با زنانی از قبایل مختلف را می‌توان از عوامل مهم در جناح‌بندی سیاسی دانست. سرآغاز چنین جناح‌بندی سیاسی، به تعداد کثیری از زنان تیمور شاه درانی (۱۷۴۶-۱۷۹۳م) برمی‌گردد که تعداد ۳۴ پسر تیمور از بطن مادرانی از قبایل مختلف به دنیا آمدند. پسران تیمور شاه در بعد از مرگ وی با جناح‌بندی سیاسی، جغرافیای بیجا مانده را به آشوب کشیدند (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۱۸۶) که در این آشوب هر قبیله در حمایت از زنان و پسران تیمور وارد صحنه سیاسی شدند. همچنان با قدرت‌گیری برادران بارکزی در سال ۱۸۱۸م، افغانستان بین برادرانی که از بطن

مادر واحد نبودند، تقسیم شد. براین اساس هر یکی از برادران بارکزیایی تحت تأثیر قبیله مادری خویش قرار گرفته در تقسیم مملکت به جان هم افتادند. این کشمکش از آنجا ناشی می‌شد که مادر محمد عظیم خان از قبیله نصرت خیل، مادر سرداران قندهاری مشمول پنج برادر از قبیله غلزایی، مادر سرداران پیشاوری مشمول پنج برادر از قبیله الکوزی و مادر دوست محمد خان از گروه قومی قزلباش بود (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۲۳۱-۲۳۵).

گذشته از جنگ و درگیری که همواره سیاست افغانستان را به جلو رانده است، تعلق خونی همسران هریکی از پادشاهان و مادران شاهزاده‌ها به قبیله درانی بخصوص به طایفه‌های «سدوزایی» و «محمدزایی» که به صورت انحصاری بر تاج و تخت دسترسی داشته‌اند (گریگوریان، ۱۳۸۸: ۴۸)، اعتبار سیاسی محسوب می‌شد. آن گونه که برادران امیر دوست محمد خان که مادرشان منتسب به قبیله درانی بود، به دلیل اینکه مادر امیر از کنیزان دربار و منسوب به قوم جوانشیر قزلباش بود، او را کفو خویش نمی‌شمردند (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۳۲۰). به همین دلیل در دوره نخست زمامداری وی، با جناح‌بندی سیاسی باعث ایجاد مشکلات گردیدند. امیر دوست محمد خان در دوره زمامداری دوم خویش با توجه به همین تجربه سیاسی، پسرش اکبرخان را که از مادری منتسب به قبیله درانی بود جانشین خویش انتخاب نمود. این در حالی بود که محمد افضل خان پسر ارشد امیر، مستحق جانشینی بود، اما از آنجاکه مادر وی از قبیله بنگش بود امیر او را به جانشینی برنگزید (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۳۰۷). همین طور در نقش مستقیم زنان به حوزه سیاست و جناح‌بندی سیاسی می‌توان به عملکرد همسر امیر شیرعلی خان که منتسب به قبیله محمدزایی بود اشاره کرد. این ملکه سابق پس از مرگ همسرش (۱۸۷۸م) با پسر ناتنی خود محمد یعقوب خان که به مدت دو سال زمام امور مملکت را به عهده داشت، دچار اختلاف گردید. اختلاف از آنجا ناشی می‌شد که محمد یعقوب خان به ارزش مجموعی یک و نیم میلیون روپیه کابلی طلای ملکه سابق را ضبط کرد. مزید بر آن او را تحت فشار قرار داد که با عمویش سردار یحیی خان ازدواج نماید، تا از این طریق پایه‌های حکومت وی تقویت گردد. هر دو عمل، ملکه سابق را به مخالفت واداشت. او با دادن سه هزار طلای مسکوک به سپهسالار داوود شاه، زمینه شورش را در کابل فراهم کرد که در نهایت منجر به سقوط حکومت محمد یعقوب خان گردید (کاکر، ۱۳۶۷: ۶۴-۶۵). زمانی که حکومت محمد یعقوب خان در آستانه سقوط بود، سردار عبدالرحمن خان از طریق مادر و خواهرش با سران قشون انگلیس تماس برقرار نموده، در رابطه با شرایط کسب قدرت وارد مذاکره شد (آهنگ، ۱۳۹۹: ۱۶۵).

با مرگ عبدالرحمن خان با بیش از بیست سال حکومت (۱۸۸۰-۱۹۰۱) افغانستان دچار

بحران آشفتنگی جانشینی نشد، زیرا حبیب‌الله خان وارث سلطنت که از مادر «سوگلی» بود، توانست قدرت را تصاحب کند (صیقل، ۱۳۹۴: ۸۶). حبیب‌الله خان با ازدواج‌های متعدد (۴ زن نکاحی و ۳۵ سوگلی) و فرزندآوری فراوان، رقابت داخلی شدیدی در درون و بیرون خانواده سلطنتی ایجاد کرد. از جمله ازدواج با «سرور سلطان علیاحضرت» و نیز «محبوبه علیاجناب» راه خانواده طرزی و آل یحیا را به قدرت باز کرد (صیقل، ۱۳۹۴: ۱۱۲-۱۱۴). امری که منجر به جناح‌بندی سیاسی بین محمود طرزی و محمد نادر خان گردید. جناح‌بندی سیاسی که رفته‌رفته به جدال خودجوش و پنهانی مبدل شد و خود را در قامت رقابت سیاسی دو خانواده مهم محمدزایی به رهبری امان‌الله داماد محمود طرزی و محمد نادر خان نشان داد (صیقل، ۱۳۹۴: ۱۱۷). پس از سقوط امان‌الله خان و حکومت نهم‌ماهه حبیب‌الله کلکانی (۱۹۲۹)، با به‌قدرت‌رسیدن محمد نادر خان و خاندان آل یحیا (۱۹۲۹-۱۹۷۸) کشمکش سیاسی درون خانوادگی تشدید شد. پنج برادر از دو مادر (یکی سدوزایی، دیگری بارکزایی) رقیب یکدیگر بودند. محمد نادر خان برای مدیریت این رقابت و تقویت اتحاد، مناصب کلیدی را بین برادران تقسیم و ازدواج‌های درون خانوادگی را ترویج کرد. نمونه بارز آن ازدواج‌های سیاسی دخترانش «زینب» و «زهرة» با پسران برادر ناتنی‌اش، محمد داوود خان و محمد نعیم خان بود که اتحاد دوشاخه خانواده را تضمین می‌کرد (صیقل، ۱۳۹۴: ۲۲۹-۲۳۱).

بازنمایی زنان در جناح‌بندی سیاسی به روایت تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی بیانگر انتساب آنان به قبایل مختلف و نسبت آنان به مردان است. هویداست که در چنین روایتی حتی کمتر اسمی از زنان برده شده و نیز نقش زنانگی‌شان در تاریخ به ثبت نرسیده است. در اتفاقات سیاسی که صرفاً حول محور رقابت‌های مردانه شکل گرفته‌اند، زنان همواره به‌صورت بی‌نام‌ونشان به تصویر کشیده شده‌اند تا به لحاظ اعتبار قبیله‌ای جناح‌بندی سیاسی را سمت‌وسو داده باشند.

۲-۱-۲. زن و ازدواج سیاسی

در امر ازدواج‌های سیاسی در تاریخ افغانستان، زنان هموار قربانی این سنت سیاسی بوده‌اند. آن‌چنان‌که در جنگ اول افغان-انگلیس (۱۸۳۸-۱۸۴۲م) فرماندهان افغان برای این‌که علایق شاه شجاع را از انگلیسی‌ها قطع کنند، به وی پیشنهاد دادند که رهبران بزرگ ملی برای ازبین‌بردن مخالفت‌های قدیم حاضرند با دختران شاه ازدواج کنند و همین‌طور دختری برای ازدواج به شاه بدهند (غبار، ۱۳۶۸: ۵۵۵). وزیر اکبرخان و وزیر یارمحمد خان از فرماندهان اصلی جنگ علیه نیروهای انگلیس برای مقابله یک‌دست با دشمن، به ازدواج سیاسی رو

آوردند که در آن «بویوجان» دختر یارمحمد خان را وزیر اکبرخان گرفت و «گوهر» دخترعموی وزیر اکبرخان به ازدواج سعید محمد پسر یار محمد خان درآمد (غبار، ۱۳۶۸: ۵۶۷ و نیز: فرهنگ، ۱۳۸۰: ۳۸۰). همسر اول امیر عبدالرحمن خان نیز دختر یارمحمد خان بود (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۴۵۱). رسیدن به منافع اقتصادی یکی دیگر از اهداف مهم در ازدواج‌های سیاسی بوده؛ آن‌گونه که امیر دوست‌محمد خان برای تاراج سرمایه ناظر خیروخان از تاجران بزرگ که به بخارا متواری بود، از در وصلت وارد شد و با دخترش ازدواج کرد. هنگامی که این تاجر بزرگ به دربار دامادش در کابل آمد، امیر تمام دارایی او را ضبط و خودش را به هند متواری ساخت (غبار، ۱۳۶۸: ۵۷۵).

در تاریخ افغانستان همان‌گونه که ازدواج‌های سیاسی راهکاری برای گسترش اقتدار حاکمان محسوب می‌گردد، تعدد ازدواج نیز به نحوی زن‌بارگی به حساب می‌آید. بر همین اساس از جمله خصایل احمدشاه ابدالی، بنیان‌گذار افغانستان (۱۷۴۷م)، این است که وی نیروی جسمی و فکری خویش را صرف زن‌بازی نمی‌کرد (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۱۴۵) و حتی معلوم نیست که چند همسر داشته است. اما از پابندی او به احکام شریعت می‌توان نتیجه گرفت که تعداد همسران وی از حد شرعی چهار زن تجاوز نکرده است (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۱۵۵). همچنان امیر عبدالرحمن خان (۱۸۸۰-۱۹۰۱م) از تعدد زوجات خودداری کرد و به جای آن زمینه حضور پسران جوان و خوش‌صورت را به دربارش خویش فراهم ساخت (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۴۵۱-۴۵۲).

معدود روایتی که از ازدواج سیاسی در تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان بازتاب یافته نشانگر آن است که این‌گونه ازدواج‌ها در واقع وصلت میان دو گروه مردانه است و زنان بیشتر در نقش قربانی دیده می‌شوند. این کاستی از آنجا ناشی می‌شود که در ازدواج سیاسی، زنان هیچ‌گاه رابطه مستقلی با مردان نداشته‌اند. از این لحاظ چنین ازدواج‌هایی در خدمت حیات سیاسی مردان تعریف گردیده، زیرا این امر در حکم پدیده‌ای سیاسی، همواره یکی از راهکارهای مناسب برای کسب منافع و مشروعیت، عواید اقتصادی، کنترل نارضایتی‌ها و ترقی جایگاه اجتماعی زمامداران افغانستان و مردان سیاسی بوده است.

۲-۱-۳. زن و دربار سیاسی

هرچند داده‌ها و اطلاعات تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان در خصوص زنان دربار اندک است، اما با بررسی موشکافانه درمی‌یابیم که زنان توانسته‌اند به گونه کم‌رنگ در سیاست دربار که خاستگاه مردانه دارد حضور داشته باشند. این حضور زنانه ناشی از اعتبار قبیله‌ای است که زنان دربار به لحاظ خونی به آن منتسب بوده‌اند. امیرشیرعلی خان در ۱۸۷۲م با تأثیرپذیری از

همسر جوانش بی‌بی عایشه از قبیله محمدزایی مجبور شد پسر نابالغش شهزاده عبدالله را به جانشینی خویش برگزیند. موضوعی که زمینه نافرمانی پسران ارشد امیر را فراهم ساخت و منجر به سقوط حکومت وی گردید (کاکر، ۱۳۶۷: ۱۶). به همین سان علاوه بر تعلق زنان به قبایل پر قدرت؛ تفاوت در اصل و نسب، علاقه‌مندی شخص پادشاه به زنان خاص، به‌دنیآوردن اولاد ذکور نیز از جمله عواملی بود که بالعکس گاهی زندگی زنان دربار را نیز تحت تأثیر قرار می‌داد. روی همین اصل است که سردار حبیب‌الله خان و سردار نصرالله خان، پسران امیر عبدالرحمن خان به دلیل اینکه ملکه نازا بود، از بطن کنیزی بنام «گلریز» از اهالی واخان بدخشان به دنیا آمدند و با موافقت امیر منسوب به ملکه که دختر میر جهان‌دار از میران بدخشان بود، گردیدند (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۴۵۱). واقع این است که زنان دربار جدا از فرزندآوری، سیاست و حکومت‌داری را نیز دنبال می‌کردند، اما در متن تاریخ کمتر به آن پرداخته شده است. برای مثال پس از کشته‌شدن محمد نادرشاه در ۱۹۳۳م، یکی از نگرانی‌های جدی همسرش این بود که بین برادران محمد نادرشاه و فرزندش محمد ظاهر برای تصاحب قدرت، درگیری صورت نگیرد، اما همین که محمد ظاهر شاه به پادشاهی برگزیده شد، ملکه مادرش، موی سفید خود و قرآن مجید را به جلوی پسرش گرفت و گفت که با مردم مانند پدرت محمد نادر خان و عمویت محمد هاشم‌خان، ظلم و ستم روا نداری (آهنگ، ۱۳۹۹: ۴۱۲-۴۱۳).

یکی از مهم‌ترین اجتماع زنان دربار افغانستان که تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی آن را بازتاب داده حرم‌سرا است. از عمده دلایل بازتاب حرم‌سرا، وجود مردانه شاه است؛ در غیر آن تجمع صرف زنان نمی‌توانست از موضوعیت برخوردار باشد:

تیمور شاه درانی (۱۷۷۲-۱۷۹۳م) در زمره پادشاهان افغانستان است که علاقه و رغبت فراوان به زنان زیبا داشت. از جمله همسران شاه که به زیبایی و شیرین‌زبانی شهره بود، می‌توان به دختر شربت‌علی خان اشاره کرد. همچنان تیمور شاه در حدود سه صد زن و کنیز در حرم‌سرای داشت که هر هفته، دو بار زنان حرم با لباس‌های فاخر و آراسته با جواهر و آرایش در محلی برای تماشای شاه جمع می‌شدند. شاه به صفوف زنان نزدیک می‌شد با زنان موردنظر به شوخی و مزاح می‌پرداخت. خواجه سرایان که از عقب شاه روان بودند نام‌های زنانی را که موردتوجه شاه قرار می‌گرفت، یادداشت می‌کردند و به‌وقت شب آن‌ها را در اتاق شاه داخل می‌نمودند. بعضاً واقع می‌شد که شاه تا ده نفر را در یک شب می‌پذیرفت. این مراسم در تمام دوره سال به طور لاینقطع ادامه داشت و در ضمن، هر هفته یک دختر باکره به حرم شاه افزوده می‌شد (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۱۷۴).

بدون شک تجمع زنان در حرم‌سرا به دلایل سیاسی و آرامش شخص پادشاه انجام می‌پذیرفت، نه به میل زنان دربار. باتوجه‌به همین امر است که تعدادی از زعمای افغانستان به خود اجازه می‌دادند علاوه بر چهار زن شرعی، با زنان دیگری به نام «صورتی» یا «هم‌بستر» (سوگلی) نیز ازدواج کنند. زنانی که معمولاً از حقوق شرعی یک زن نصابی برخوردار نبودند، اما گاهی اتفاق می‌افتاد در درون حرم‌سرا، مقام و موقعیت یک سوگلی، به مرتبه‌ای یک زن شرعی ارتقا می‌یافت و قانونی شمرده می‌شد (صیقل، ۱۳۹۴: ۶۴-۶۵). تاریخ‌گواه آن است که حرم‌سرا همیشه محیط مملو از آرامش نبوده، گاهی به کانون کشمکش میان شاه و زنان تبدیل شده است. امیر حبیب‌الله خان (۱۹۰۱-۱۹۱۹م) که در نخستین روزهای زمامداری خویش از هشت همسر، چهار تن آنان را طلاق داده بود (کاتب، ۱۳۹۰: ۳۴۲/۴-۳۴۴)، به سراسر کشور دستور صادر کرد که هیچ‌کسی حق گرفتن بیش از چهار زن نکاحی را ندارد و هرکس از این دستور سرپیچی کند، جزایش مرگ خواهد بود (کاتب، ۱۳۹۰: ۴۵۸/۴-۵۵۰)، اما خودش در آخرین سال‌های حکومت خویش به دلیل گرایش روزافزون به زنان و دختران که کنیزان دربار بودند، روابطش با ملکه علیاحضرت دچار مشکل شد. ملکه که خانمی مغرور بود، نخست سعی کرد تا زنانی که موردتوجه امیر قرار دارند را از بین ببرد، لذا دو تن از کنیزان را از بین برد و صورت دو تن دیگر را مسخ کرد. این حرکت ملکه باعث لجاجت امیر گردید و مناسبات امیر با ملکه و پسرش شهزاده امان‌الله خان به سردی گرایید. تا آنجا که این اتفاقات در کشته‌شدن امیر حبیب‌الله در سال ۱۹۱۹م بی‌تأثیر نبود (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۵۵۰).

در تاریخ افغانستان نام‌بردن از ملکه از علاقه و احترام تاریخ‌نگاران به شخص شاه ناشی شده، درحالی‌که به لحاظ رسمی عنوان «ملکه» به فیصله لویه‌جرگه^۱ (۱۹۲۸) پغمان برمی‌گردد. در این مجلس شاه امان‌الله برای نخستین‌بار در مورد حقوق زنان صحبت کرد و تقاضا نمود که همسرش ثریا، به‌عنوان ملکه رسمی شناخته شود. این پیشنهاد با بی‌میلی اعضای مجلس به تصویب رسید، اما پیشنهاد دربارهٔ محدودشدن تعداد زوجات و تعیین حداقل سن ازدواج، رد شد. زمانی که اصلاحات امان‌الله خان به ناکامی انجامید، قبیله شد نوار برای پایان‌دادن به شورش، درخواست طلاق ملکه ثریا را پیشنهاد کردند که از طرف امان‌الله خان پذیرفته نشد (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۵۵۴-۵۵۵).

هرچند تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی در چند روایت کوتاه نقشی از زنان دربار را بازگو می‌نماید، اما واقعیت این است که این روایت‌ها، تصویر واقعی به‌گسترهٔ تاریخ افغانستان

۱. مجلس بزرگان که بر اساس عرف سیاسی افغانستان در مورد مسائل مهم سیاسی و اجتماعی به دولت مشورت می‌دهد و گاهی نیز تصمیم‌های مهم سیاسی اتخاذ می‌کند.

نیست. این نشان می‌دهد که تجربه و صدای زن در ساختار مردانه قدرت سرکوب و در تاریخ‌نگاری مردم‌محور حذف شده است. نقش‌آفرینی زنان دربار به‌عنوان عنصر وابسته در تاریخ‌نگاری مردم‌محور، نشانگر هویت نمایشی آنان است که در واقعیت مسئله قدرت قبیله را به تصویر می‌کشد.

۲-۲. زن و جنگ

جنگ حاصل سازماندهی نهاد دولت برای برقراری نظم و امنیت و حفظ حاکمیت است (مظلوم خراسانی، ۱۳۸۹: ۱۷۶-۲۰۲) که اقشار مختلف جامعه از جمله زنان را آسیب می‌زند. از دیدگاه فمینیسم پیامدهای جنگ، جنسیتی است و بیشتر از مردان، زنان را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد (Sjoberg, 2013:315). افغانستان با تجربه دهه‌های متوالی از جنگ، از جمله کشورهای خطرآفرین برای زنان به شمار رفته، شرایط شکننده و مبهم را برای این قشر اجتماعی ایجاد کرده است (مصفا و مهرابی، ۱۴۰۱: ۷۴۴). تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان با ارائه گزارش از جنگ‌های متوالی، ناگزیر روایتی از زن و جنگ نیز ارائه داده است که در این نوشتار طی چهار محور (زن محرک جنگ، زن میانجی جنگ، زن جنگجو و زن قربانی جنگ) به آن پرداخته می‌شود.

۲-۲-۱. زن محرک جنگ

مسئله مردانگی تاریخ افغانستان به این معنی نیست که تاریخ این کشور بیشتر در مورد مردان نوشته شده، بلکه به شهادت خود تاریخ می‌توان اذعان داشت که همه ماجراها، اتفاقات و جنگ‌های مردانه در سراسر تاریخ این کشور سایه افکنده که زنان کمترین نقشی در آن داشته است. در تاریخ افغانستان تبلیغات دینی و دادن عنوان غازی به جنگاوران از دلایلی محسوب می‌شود که نیروها را ترغیب به شرکت در جنگ می‌کرده است (خاوری، ۱۳۹۸: ۸۴). از همین رو «افغانستان کشوری است با تاریخ پرافتخار و مردانگی» (طیبی، ۱۳۵۲: الف) که همواره سرنوشت آن را جنگ تعیین کرده است و کمتر جنگی را می‌توان در ممالک آسیایی سراغ داشت که به شهرت جنگ‌های پانی‌پت^۱، خیبر^۲ و میوند^۳ برسد (طیبی، ۱۳۵۲: ۶۰). در چنین

۱. لشکرکشی احمدشاه ابدالی در ۱۴ ژانویه ۱۷۶۱م به سرزمین هندوستان که منجر به جنگی پانی‌پت شد.

۲. اشاره به تلفات نیروی‌های انگلیسی در جنگ اول افغان-انگلیس (۱۸۳۹-۱۸۴۲م) که در دره موسوم به خیبر در شرق افغانستان متحمل شدند.

۳. رویارویی نیروهای افغان و انگلیس در ۲۷ جولای ۱۸۸۰ م در میدان میوند در قندهار که منجر به شکست انگلیسی‌ها گردید.

تاریخ مردانه اگر زن محرک جنگ شناخته می‌شود به این معنی است که غیرت باوری مردان نسبت به زنان منجر به جنگ شده است. در زیر به گزاره‌های تاریخی مربوط به این بحث پرداخته می‌شود: دست‌درازی نظامیان دولت در کنر در سال (۱۶۷۰م) به دختری از قبیله صافی که منجر به شورش عمومی گردید (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۶۲) و نیز مسئله دستبرد وزیر فتح خان در سال (۱۸۱۶م) به زیورآلات رقیه بیگم دختر شاه محمود که منجر به جنگ بین سدوزایی‌ها و بارکزیایی‌ها گردید که در نتیجه خاندان بارکزیایی به تاج‌وتخت رسیدند (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۲۲۴ و نیز: غبار، ۱۳۶۸: ۴۰۲). همچنان مسئله انتقال همسر محمد یعقوب خان به پایگاه نظامی انگلیسی‌ها در شیرپور، که به‌عنوان عامل مهم جنگ (۱۸۷۹م) علیه انگلیس‌ها شمرده می‌شود (کاکر، ۱۳۶۷: ۱۱۴) و نیز دست‌درازی و تعرض لشکر امیر عبدالرحمن خان بر ناموس هزاره‌ها که منجر به قیام سراسری هزاره‌ها در سال (۱۸۹۲م) گردید (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۴۱۶-۴۱۷). به همین ترتیب درخواست سردار عثمان خان والی قندهار از مردم این ولایت که خواهان اعزام زنان خوش‌خوان قندهاری برای اشتراک در جشن عروسی پسر امیر حبیب‌الله خان در کابل بود و آن را به دست‌مایه‌ای برای باج‌گیری از مردم تبدیل کرده بود؛ امری که سبب قیام مردم قندهار شد (غبار، ۱۳۶۸: ۷۱۴) و نیز پوشش نامناسب زنان انگلیسی (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۲۶۸) و روابط نامشروع نیروهای انگلیسی با تعدادی از زنان و دختران بدکاره که به اردوگاه آنان رفت‌وآمد داشتند، از جمله عوامل قیام عمومی (۱۸۴۲م) علیه آنان شمرده می‌شود (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۲۷۵).

در همه این گزاره‌های تاریخی مسئله مربوط به زنان با فاعلیت مردانه، محرک جنگ بوده و خود زنان همواره در نقش قربانی ظاهر شده‌اند. چنین رویکردی در تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی، نه‌تنها زن را در روایت تاریخی شیء‌واره ساخته، بلکه فضای تاریخ را نسبت به زن؛ مردانه، کنترلی و سرکوبگر ساخته است. این‌که موضوع مربوط به زن محرک جنگ جلوه داده می‌شود، ناشی از مردانه‌نگری تاریخ است که زن را ناموس و شرف ملی، قومی و قبیله‌ای می‌داند که در انقیاد مردان قرار دارد. تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی معمولاً این انقیاد را ستایش می‌کند و بازتولید آن را نشانه افتخار مردانه می‌داند.

۲-۲-۲. زن میانجی جنگ

همان‌طور که فرانسویس فوکویاما استدلال می‌کند مردان بیشتر به جنگ تمایل دارند و در مقابل دنیای زنان کمتر خشونت‌آمیز است (فوکویاما، ۱۳۷۷: ۵۵۶). تاریخ افغانستان نیز مملو از جنگ‌های مردانه است، اما از آنجاکه در باور اجتماعی مردم افغانستان زن از جایگاهی ویژه

برخوردار است، گاهی می‌توان به نقش سنتی آنان در گسترش فرهنگ صلح توجه کرد (سیفی، ۱۳۹۹: ۳۴۵)، زیرا زنان به طور رسمی و غیررسمی می‌توانند از بازیگران اصلی هدایت جامعه به سوی دنیای عاری از جنگ باشند (جاوید و فروتن، ۱۴۰۲: ۱۲۳). آنچه که ممکن است بارها در تاریخ افغانستان اتفاق افتاده باشد، اما تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی روایت‌هایی اندکی از آن را بازگو کرده است.

در حمله نادر افشار به قندهار (۱۷۳۶م)، وساطت زینب خواهر شاه حسین والی قندهار منجر به ختم جنگ شد (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۱۰۳-۱۰۴). در زمان سلطنت شاه زمان (۱۷۹۳-۱۸۰۱م) که برادرش محمود والی هرات به قصد تاج‌وتخت دست به شورش زده بود، پس از شکست با فرستادن مادرش با اعلام تسلیم و تقدیم توبه‌نامه و وعده دادن دختر خود به پسر شاه زمان، شعله جنگ را خاموش ساخت (غبار، ۱۳۶۸: ۳۸۳). همچنان شفاعت مادر بزرگ سردار شیرعلی (مادر سردار مهردل‌خان) بنا بر تقاضای نیروهای انگلیسی در جنگ هرات که برای چهل روز فرصت خروج خواسته بودند، مورد پذیرش سردار یعقوب‌خان واقع شد (غبار، ۱۳۶۸: ۶۳۹) و در نامه‌ای خطاب به انگلیسی‌ها نوشت: «ما از اول اراده جنگ با دولت بریتانیه را نداشتیم بلکه تنها دوستی و صلح می‌خواستیم» (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۳۹۶)؛ همه مواردی از میانجی‌گری زنان است که راه را برای ختم جنگ هموار کرده‌اند.

معدود روایت از میانجی‌گری زنان برای ختم جنگ به این معنی است که در محتوای تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی زن در حاشیه قرار دارد. در موارد یاد شده نیز زن نه به‌عنوان فاعل سیاسی، بلکه در نقش ناموس، مادر و نماد شرف ملی روایت شده که باید از پشتوانه مردان که الهام‌بخش غرور ملی است، برخوردار باشد. چنین ابزارسازی از زن که بازگوکننده روایت جنسیت‌زده مردانه است، این مهم را می‌رساند که تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان در جنگ و صلح در خدمت مردان قرار دارد و زنان از غایب‌های همیشگی آن است.

۲-۲-۳. زن جنگجو

ناگفته پیداست که مبارزه در برابر تجاوز و دفاع از وطن و عقیده، امر ذاتی و فطری است که در نهاد بشر به ودیعه نهاده شده است (جلالی کندری، ۱۳۸۲: ۱۰۱). در تاریخ افغانستان نیز اتفاق افتاده که زنان و مردان برای مقابله با دشمن و تجاوز بیگانه به پا خاسته‌اند. تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان روایت‌هایی از حضور زنان در جنگ‌ها را بازتاب داده است در آن زنان در روزگار جنگ هم‌یار مردها بوده‌اند و مواد خوراکی و آب را به آن‌ها می‌رساندند (کاکر، ۱۳۶۷: ۱۱۲). در جنگ اول افغان-انگلیس (۱۸۴۱-۱۸۴۲م) زنان در پشت جبهه برای

جنگجویان نان می‌پختند و در عبور سپاه دشمن از بازارها، سنگ‌وکلوخ و آب‌جوش بر آنان می‌ریختند (غبار، ۱۳۶۸: ۵۴۴). در جنگ کابل که به روز چهاردهم دسامبر ۱۸۷۹م واقع شد، قریب چهارصد زن به جنگجویان آب می‌دادند که به دنبال آن، هشتاد و سه نفر آن‌ها شهید شدند (غبار، ۱۳۶۸: ۶۲۹). همچنین مادر و همسر امیر محمد یعقوب خان پس از آنکه امیر به اسارت انگلیسی‌ها درآمد، فرماندهان نظامی افغان را با خود بسیج کردند و سهم فعال در تحریک مردم علیه انگلیس‌ها گرفتند. به همین ترتیب، زن‌ها در سمت غرب کابل با رفتن به پشت‌بام‌ها با کوزه و تگاره بر سپاه انگلیس که از کوچه‌ها و باغ‌ها می‌گذشتند، حمله می‌نمودند. مشهور است که «زن‌های افغان در جنگ با انگلیس‌ها شب‌هنگام به معرکه جنگ می‌رفتند، سرهای مقتولین دشمن را می‌بردند و مجروحین و آنان که در حال نزاع بودند را می‌کشتند» (کاکر، ۱۳۶۷: ۱۱۳). همچنان در جنگ میوند که در جولای ۱۸۸۰م بین نیروهای انگلیس و افغان رخ داد، حضور زنان روایت شده است. داستان دوشیزه ملالی جوانی که در میدان جنگ پرچم سیاه را به شانه می‌کشید و شعر می‌خواند از همین جنگ نشئت می‌گیرد (غبار، ۱۳۶۸: ۶۳۸).

از آنجاکه تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان عمدتاً در راستای روایت مقاومت ملی در برابر تجاوز بیگانگان قرار دارد، نقش زن به‌عنوان جنگجو صرفاً در جنگ‌هایی بازتاب یافته که در آن رویارویی با دشمن متجاوز بازگو شده است. در این روایت‌ها نیز شرف و پاکی زنان در قیادت مردان و حصار بام‌های خانه‌ها که دور از دسترس دشمن قرار دارد، مسجل شده تا پیام الهام‌بخش به باور ملی ارائه شود. چنین روایتی ناشی از شجاعت مردانه، شکست‌ناپذیری ملت افغان، شمشیر و قهرمانی پدرسالار و تلاش برای حفظ نظم سنتی است که نمی‌تواند مشروعیت سنت‌های مردم‌محور را با چالش مواجه سازد.

۲-۲-۴. زن قربانی جنگ

تجربه ترس از مورد تجاوز قرارگرفتن بدن زنانه، تجربه اغلب زنان در فرهنگ‌ها و موقعیت‌های مختلف است. از آنجاکه اساس چنین تجربه‌ای خوار کردن زنان و اعضای خانواده آنان است، این تجربه در جنگ و جوه بسیار جدی و خشنی پیدا می‌کند (جمشیدی‌ها و حمیدی، ۱۳۸۶: ۱۰۱). به دلیل همین ترس بود که شاه شجاع (۱۸۳۹-۱۸۴۲م) در جواب تقاضای مکناتن مینی بر ترک کابل نوشته بود: «اگر پابند ناموس و عیال نمی‌بودم، با شما به هندوستان می‌رفتم» (آهنگ، ۱۳۹۹: ۱۴۵). مسلم است که جنگ‌ها تأثیر بسیار مخرب و منفی بر زنان دارد و خشونت مبتنی بر جنسیت بر زنان تأثیر ناگوار می‌گذارد (سیفی، ۱۳۹۹: ۳۴۴). زنان

افغانستان به عنوان قشر آسیب‌پذیر همواره طعم تلخ جنگ را تجربه کرده‌اند. اگرچه عمده کشته‌ها و معلولین جنگ‌ها را مردان تشکیل می‌دهند، اما این زنان بوده‌اند که پیامدهای سخت جنگ را به دوش کشیده‌اند. قربانی شدن زنان در جنگ‌ها در صورتی اتفاق افتاده که آنان کمترین تقصیری در این پدیده مردانه نداشته‌اند (محمدی، ۱۴۰۳: ۵۰۰-۵۰۲).

روایت‌هایی که تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان از قربانی شدن زنان در جنگ ارائه داده نیز اندک است و نمی‌تواند بازگوکننده رنج آنان از جنگ باشد. در تاریخ جنگ‌های افغانستان، مواردی پیش آمده که در آن جناح‌های مختلف جنگی برای درهم شکستن روحیه رقیب، دست تجاوز به حریم ناموسی طرف مقابل دراز کرده‌اند. مواردی که در تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی به شرح زیر بازتاب یافته است: اسارت و تعرض به زنان و دختران شهزاده کامران سدوزایی توسط یار محمد خان الکوزایی در جنگ هرات (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۳۱۰). گروگان‌گیری زنان انگلیسی در جنگ اول افغان-انگلیس که بین سال‌های ۱۸۳۹-۱۸۴۲م اتفاق افتاد (غبار، ۱۳۶۸: ۵۶۳). متواری ساختن زنان و دختران فرماندهان جنگ علیه نیروهای انگلیسی توسط امیر عبدالرحمن خان در ۱۸۸۰م (غبار، ۱۳۶۸: ۵۶۸). قربانی شدن زنان و دختران هزاره در حمله امیر عبدالرحمن خان به سرزمین هزاره‌ها در ۱۸۹۲م که در آن تعدادی زیادی از زنان و دختران مورد تجاوز، اسارت و بردگی قرار گرفتند (غبار، ۱۳۶۸: ۶۶۸-۶۷۰؛ فرهنگ، ۱۳۸۰: ۴۱۷-۴۱۸). اسارت زنان کافرستان در سال ۱۹۹۶م در حمله امیر عبدالرحمن خان به شرق افغانستان (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۴۳۳). قتل دسته‌جمعی اعضای خانواده رئیس‌جمهور محمد داوود که در جمع آن زنان نیز قربانی شدند (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۹۱۳). این‌ها مجموعه روایت‌هایی است که تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان از قربانی شدن زنان در جنگ بازتاب داده است. پیداست که در همه موارد، زنان به دلیل جنسیتشان قربانی جنگ شده‌اند؛ اما آنچه روایت شده بسیار محدود و اندک است. این مسئله نشان می‌دهد به همان‌سان که پدیده مردانه جنگ هویت زنان را درهم می‌شکند، روایت مردانه از تاریخ با سکوت و نادیده‌انگاری در مورد زنان هزینه‌های چندلایه را بر آنان تحمیل می‌سازد. از این‌رو پرداختن به جایگاه زنان در جنگ‌های افغانستان، برای بازسازی عادلانه تاریخ و حافظه جمعی ضروری است.

۳-۲. زن و اجتماع

زنان در جامعه نقش دوگانه ایفا می‌کنند؛ از یک سو، وظیفه تعلیم و تربیت فرزندان و حفظ امور خانه را دارند، از سوی دیگر با کارکردن در بیرون از خانه می‌توانند به بهبود وضع جامعه یاری رسانند (رجیبی فرد، ۱۴۰۳: ۹۸). با در نظر داشتن همین نقش دوگانه است که جایگاه زن در

باور عمومی جامعه شکل می‌گیرد که در واقع نشان‌دهنده میزان منزلت زن در آن جامعه است. منزلتی که می‌توان در تاریخ هر جامعه ارزیابی کرد. نظام معنایی و معرفتی قبیله‌ای که بر ساخت اصلی تاریخ افغانستان را تشکیل می‌دهد، به جنس زن نگاه ابزارگونه دارد و آن را انسان درجه‌دو به شمار می‌آورد (نظری سنگ‌شانده، ۱۳۹۳: ۱۹۰). این نگاه از خانواده شروع تا اجتماع ادامه می‌یابد. در خانواده‌های افغان زنان به طور مطلق از مردان فرمان‌برداری می‌کنند (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۵۵) و در زندگی اجتماعی مرد بر زن برتری داده می‌شود (غبار، ۱۳۶۸: ۱۴)، لذا بازنمایی جایگاه اجتماعی زن در تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی گواه این است که آنان کمتر مستقل و بیشتر در تبعیت مردان و قبیله قرار دارند. آن‌گونه که غبار روایت می‌کند: «زن افغان تحت قیود مرد زندگی می‌کند» (غبار، ۱۳۶۸: ۱۴). بر همین اساس است که امیر حبیب‌الله خان، زنان سراینده و رقاصه را در محله خرابات کابل اجباراً توبه داد و نیز به همه زنان شهر کابل دستور داد که چادر خاکی‌رنگ بپوشند (آهنگ، ۱۳۹۹: ۱۷۵). اما برای عشرت خودش باغ ارم که ویژه زنان بود را در شمال کابل تأسیس کرد که در آن با دختران به صحبت و شادی می‌پرداخت (کاتب، ۱۳۹۰: ۹۷/۴-۹۸). این قیود در درازنای تاریخ وجود داشته است؛ چنان که در عهد خراسان، با آنکه تعداد اندکی از زنان به مقام حکمرانی رسیدند، زنان عادی حتی حق انتخاب شوهر را نداشتند و هرگاه زنی یکبار ازدواج می‌نمود، پس از مرگ شوهر دیگر نمی‌توانست ازدواج کند (حبیبی، ۱۳۶۷: ۶۱۴-۶۱۷). باتوجه به مصادیق تاریخی، این نوشتار، مبحث زن و اجتماع را در دو محور (تبعیت زن از مرد و قبیله، و زن مستقل) بررسی می‌کند.

۲-۳-۱. تبعیت زن از مرد و قبیله

در مناسبات مردسالارانه تاریخ، این مردان بوده‌اند که ارزش‌های برساخته مردانه را به تاریخ تحمیل کرده‌اند و بدون قائل شدن به کمترین نقش زنان، تاریخ را مطابق تصورات خود رقم زده‌اند (فصیحی، ۱۳۸۹: ۱۳۴). به همین سبب است که در روایت تاریخی، هویت زن جدا از سپهر اجتماعی او مفهوم چندانی ندارد و ساخت هویت زن در بازتعریفش در کنار مرد، بستر شناسایی او را فراهم می‌سازد (قوام و اسدی، ۱۳۹۳: ۲۱). تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان نیز با روایت مردمحور، همواره زن را با تعلق به «مرد و قبیله» تعریف کرده است: نازو مادر میرویس هوتکی (۱۶۷۳-۱۷۱۵م) دختر یکی از خان‌های قبیله توخی و همسر میرویس خان، دختر جعفرخان از قبیله سدوزایی بود (غبار، ۱۳۶۸: ۳۱۷). زرغونه مادر احمدشاه ابدالی (۱۷۲۲-۱۷۷۲م)، خواهر عبدالغنی خان از قبیله الکوزی (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۱۱۱) و زنان ده‌گانه تیمور شاه (۱۷۴۶-۱۷۹۳م) منسوب به قبایل پشتون، افشار، هندی و کشمیری بود (غبار،

۱۳۶۸: ۳۷۲). مادر محمدمین بارکزایی که در اداره جاسوسی امیر عبدالرحمن خان (۱۸۸۰-۱۹۰۱م) در قندهار کار می‌کرد، یکی از مهم‌ترین زنان بود که روزها با شوهر خود علناً به دربار والی قندهار می‌رفت و امور اجرایی را به کابل گزارش می‌داد (غبار، ۱۳۶۸: ۶۵۱-۶۵۲). آنچه بیان شد، همه گزاره‌های تاریخی است که در هیچ‌یک هویت مستقل زن دیده نمی‌شود، بلکه زن در تبعیت مرد و قبیله معرفی می‌شود که ناشی از شرف باوری زنان و مردانه‌نگری قضایای تاریخی است که در محوریت مرد می‌چرخد.

۲-۳-۲. زن مستقل

به‌استثنای عایشه درانی شاعری اهل کابل که تیمور شاه با خواندن اشعارش او را با دادن جوایز به سرودن شعر تشویق می‌نمود (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۱۷۸)، تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان تا آغاز سده بیستم میلادی از هیچ زن مستقلی نام نبرده است. این در حالی است که زنان همیشه در تاریخ حضور داشته‌اند و باید مسئله آنان را در بستر تاریخی مطالعه کرد (اتحادیه، فصیحی و عاملی رضایی، ۱۳۸۷: ۲۵-۲۸). سده بیستم میلادی همان بستر تاریخی است که حضور مستقلانه زن به گونه بسیار کم‌رنگ به چشم می‌خورد: در سال ۱۹۲۰م ملکه ثریا همسر شاه امان‌الله خان (۱۹۱۹-۱۹۲۹م) در یک اجتماع زنانه، از پیشرفت زنان جهان سخن راند، به‌طوری که زنان حاضر را تحت تأثیر قرار داد. پنجاه نفر از حاضران مجلس خودشان را در خدمت معارف و تأسیس اولین مدرسه زنانه گذاشتند و ملکه ثریا وظیفه نظارت از ساخت مدرسه را بر عهده گرفت (غبار، ۱۳۶۸: ۷۹۰). وی همچنان در مقاله‌ای در نشریه امان افغان (۱۹۲۸) ضرورت رفع حجاب را بیان داشت، متعاقب آن همسران کارمندان دولتی و معارف شهر را در قصر شاهی دعوت کرده و با آنان از آزادی زنان صحبت نمود. در ضمن اظهار داشت: «اگر شوهرانشان به آنان آزادی نمی‌دهند، حق دارند آنان را هدف گلوله قرار دهند و وی شخصاً سلاح لازم را برای این کار به ایشان خواهد داد» (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۵۵۴).

تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان با حفظ رویکرد مردم‌محور، صرفاً به نام‌بردن از زنانی که در تاریخ افغانستان کرسی‌های مهم سیاسی را عهده‌دار بوده‌اند، بسنده کرده است که در زیر به آن پرداخته می‌شود: معصومه وردکی و کبرا نورزایی از جمله اعضای کمیسیون مشورتی بازرینی پیش‌نویس قانون اساسی سال ۱۹۶۴م (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۷۵۰-۷۵۱) کسانی هستند که صرفاً از ایشان نامبرده می‌شود. همچنان آناهیتا راتب‌زاد عضو نخستین کنگره حزب دموکراتیک خلق افغانستان (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۷۶۶) و نیز نماینده مجلس در دوره دوازدهم پارلمان (۱۹۶۵-۱۹۶۹م)، زنی است که با وجود فعالیت سیاسی گسترده، صرفاً این گزاره تاریخی در مورد وی

بازتاب می‌یابد که آناهیتا راتب‌زاد در رقابت سیاسی در صحن مجلس مورد ضرب و شتم قرار گرفت (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۷۸۹). تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی با نام‌بردن از وزرای زن، یادآور می‌شود که کبرا نورزایی اولین وزیر زن در تاریخ افغانستان بین سال‌های ۱۹۶۷-۱۹۶۹م در کابینه اول صدراعظم نوراحمد اعتمادی سمت وزارت صحت عامه را به عهده داشت (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۷۹۴) و نیز شفیقه ضیایی وزیر مشاور دولت بین سال‌های ۱۹۶۹-۱۹۷۱م در کابینه دوم نوراحمد اعتمادی بود (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۷۹۸). همچنان از جمله زنان مستقل می‌توان به اسامی عالیه حفیظ و فاطمه کیفی اشاره کرد که در کمیسیون ۴۱ نفری پیش‌نویس قانون اساسی نخستین جمهوری افغانستان (۱۹۷۳-۱۹۷۸م) عضویت داشتند (فرهنگ، ۱۳۸۰: ۸۷۲).

آنچه بیان شد نشان می‌دهد که در برخی مقاطع تاریخی، تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان ناگزیر به بازنمایی هویت مستقل زن بوده است. گزاره‌های تاریخی در مورد زنانی چون ملکه ثریا که نقش مؤثر در اصلاحات عصر امانی داشت و نیز کبرا نورزایی و شفیقه ضیایی به‌عنوان نخستین زنان که در کابینه دولت حضور داشتند، و همچنان آناهیتا راتب‌زاد که چهره مهم در حزب کمونیست خلق افغانستان بود؛ همگی نشان‌گر گشودگی نسبی فضای سیاسی و مشارکت زنان در فرایندهای مهم تصمیم‌گیری در مقاطع خاص است. باین حال این موارد بیشتر استثنائاتی هستند که در موقعیت‌های خاص و غالباً تحت سیاست‌گذاری‌های از بالا مجال بروز یافته‌اند. ساختار مردم‌محور در تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی این کنشگری را عموماً نه در تداوم تاریخی، بلکه به‌صورت رویدادهای منفصل و متأثر از سیاست‌های دولت بازنمایی کرده است. به همین دلیل می‌توان بر این نکته تأکید داشت که هویت زنان مستقل همچنان در حاشیه باقی مانده و به‌ندرت به‌عنوان بخشی از سوژه تاریخی شناخته شده است.

نتیجه

این مقاله با رویکرد انتقادی به بررسی بازنمایی زن در تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان پرداخته و نشان می‌دهد که تمرکز اصلی این جریان تاریخ‌نگاری بر کنش‌های مردانه استوار است. تحلیل متون تاریخی در این جریان تاریخ‌نگاری نشان می‌دهد که در آن حضور زن یا به‌کلی نادیده گرفته شده یا به‌گونه‌ای نمادین بازتاب یافته است. در *تاریخ فشرده افغانستان* اثر حبیب‌الله رفیع و *پشتون، افغان، افغانستان* نوشته محمدحسن کاکر حتی یک‌بار هم‌نامی از جنس زن برده نشده است (رفیع، ۱۳۷۸؛ کاکر، ۱۳۹۹). کتاب *افتخارات افغان* اثر عبدالحکیم طیبی نیز بدون کوچک‌ترین اشاره به هویت زن، سراسر به ذکر نقش‌ها و رشادت‌های مردانه اختصاص دارد که خود نمونه روشن از حذف آگاهانه جنس زن از تاریخ دارد. *تاریخ افغانستان*

بعد از اسلام اثر عبدالحی حبیبی با حجمی بیشتر از یک هزار صفحه، تنها در سه صفحه به وضع زنان خراسان در قرن هفتم میلادی می‌پردازد (حبیبی، ۱۳۶۷: ۶۱۴-۶۱۷)، که این اندک صفحات در مقایسه با گستردگی دیگر روایت‌ها، نشان‌دهنده نادیده‌انگاری نقش تاریخی زن در این اثر است. در کتاب جنگ دوم افغان-انگلیس از محمدحسن کاکر که نویسنده اثر از آن به نام تاریخ اجتماعی یاد می‌کند، تنها مورد اشاره به زنان، حضور محدود آنان در پشت‌جبهه نبرد در کابل است. در چهار اثر مفصل دیگر افغانستان در مسیر تاریخ؛ افغانستان در پنج قرن اخیر؛ تاریخ افغانستان؛ یادداشت‌ها و برداشت‌ها، و افغانستان معاصر؛ تاریخ مبارزات و بقای یک ملت، روایت‌هایی دیده می‌شود که در آن زن در تبعیت از مردان بازتاب یافته است.

بر پایه روایت‌های متون یادشده، مقاله حاضر بازتاب زن را در سه محور (زن و سیاست، زن و جنگ، و زن اجتماع) بررسی کرده است. در محور نخست، بازنمایی زن همواره در کنش مردان گره‌خورده و تنها معدودی از زنان که از حمایت قبیله برخوردار بودند، نقشی فراتر یافتند. در محور دوم، زن فاقد هویت تصویر می‌شود و بیشتر به‌عنوان قربانی جنگ ظاهر شده است. در مواردی نیز به دلیل غیرت باوری و شرف‌مداری جامعه مردسالار، به زن نقش محرک و میانجی جنگ داده شده است. در محور سوم، زن در بیشتر روایت‌ها تابع مردان و قبیله بازنمایی شده و به همین دلیل هویت مستقل وی بسیار کم‌رنگ است. چنین عدم توازن در روایت‌هایی تاریخی از زن و مرد، بازتابی روشن از نگاه مردمحور حاکم بر تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان است. بر اساس همین منطق گفتمانی است که غیبت کمی و کیفی زن در آثار عبدالحی حبیبی، محمدحسن کاکر، حبیب‌الله رفیع و عبدالحکیم طیبی تنها یک بی‌توجهی ساده نیست؛ بلکه نشان‌دهنده ساختار معرفتی و هرم‌نوتیک گفتمان ناسیونالیستی حاکم بر تاریخ‌نگاری آن‌هاست. آنان با پیش‌فهم ناسیونالیستی و مردانه‌ای که «تاریخ واقعی» را معادل تحولات سیاسی، نظامی و خاندانی می‌دانند، در فرایند تأویل و گزینش رویدادها، تنها آن دسته از گزاره‌های تاریخی را معنادار انگاشته‌اند که مستقیماً در خدمت روایت مردانه قرار می‌گیرد. در این افق معنایی محدود، عرصه‌های سنتی حضور و عاملیت زنان، اساساً به‌عنوان «امر تاریخی» به رسمیت شناخته نمی‌شوند. بنابراین، این غیبت گسترده، حاصل یک سوءتفاهم نظام‌مند است که در آن گفتمان ناسیونالیستی، با تعریف خود از امر ملی و تاریخی، به‌صورت ساختاری، امکان ظهور سوژه زنانه را از متن تاریخ سلب کرده و آن را به حاشیه‌ای خاموش تقلیل داده است. این الگو نشان می‌دهد که تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی افغانستان، عملاً تاریخ مردان است، از این رو می‌توان این جریان تاریخ‌نگاری را تاریخ‌نگاری «مردمحور» نام نهاد؛ زیرا به دلیل همین مردانه‌نگاری بازنمایی قابل‌قبولی از زن ارائه نداده است.

فهرست منابع و مطالعات

- اتحادیه، منصوره؛ فصیحی، سیمین؛ عاملی رضایی، مریم. (۱۳۸۷). «تاریخ‌نگاری زنان». در گفت‌وگو با کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ش ۱۲۷، ۲۴-۳۵. <https://ensani.ir/fa/article/15140>
- آهنگ، محمد آصف. (۱۳۹۹). تاریخ افغانستان؛ یادداشت‌ها و برداشت‌ها. کابل: نشر واژه.
- جاوید، محمدجواد؛ فروتن، قدسیه. (۱۴۰۲). نقش زنان در دستیابی به حق صلح در افغانستان. پژوهش حقوق عمومی، ۲۵(۸۰)، ۹۵-۱۳۲. DOI: 10.22054/qjpl.2022.65533.2725
- جلالی کندری، سهیلا. (۱۳۸۲). حضور نظامی زنان در صدر اسلام. فصلنامه علمی و پژوهشی علوم‌انسانی دانشگاه الزهراء (س)، ۱۳(۴۶-۴۷)، ۹۹-۱۲۴. <http://noo.rs/V0kuF>
- جمشیدی‌ها، غلامرضا؛ حمیدی، نفیسه. (۱۳۸۶). تجربه زنانه از جنگ. زن در توسعه و سیاست، ۵(۲)، ۸۱-۱۰۸. https://jwdp.ut.ac.ir/article_27009.html
- حبیبی، عبدالحی. (۱۳۶۳). جنبش مشروطیت در افغانستان. کابل: مطبوعه دولتی.
- حبیبی، عبدالحی. (۱۳۶۷). تاریخ افغانستان بعد از اسلام، تهران: انتشارات دنیای کتاب.
- خاوری، ناصر؛ مولایی، محمد سرور. (۱۳۹۸). بینش و روش تاریخ‌نگاری محمود حسینی، منشی جامی. تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، ۲۹(۲۴)، ۶۵-۹۳. DOI: 10.22051/hph.2020.26032.1351
- خیراندیش، عبدالرسول. (۱۳۸۱). سیری در دشواری‌های مطالعات تاریخی راجع به زنان در تاریخ ایران. ماهنامه کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ۶۳(۳)، ۵-۳. <https://www.magiran.com/p1651654>
- رجبی فرد، حسن؛ سلیمانی دهکردی، کریم. (۱۴۰۳). تحول ذهنیت نخبگان جامعه ایران از کار زنان (از انقلاب مشروطه تا ۱۳۳۲ش). تاریخ اسلام و ایران، ۳۴(۶۲)، ۹۷-۱۲۰. DOI: 10.22051/hii.2025.48503.2974
- رفیع، حبیب‌الله. (۱۳۸۷). تاریخ فشرده افغانستان، پیشاور: اداره کتابخانه سیار اریک.
- سیفی، آناهیتا. (۱۳۹۹). مثلث زنان، صلح و امنیت در افغانستان از دیدگاه شورای امنیت سازمان ملل متحد. پژوهش حقوق عمومی، ۲۱(۶۶)، ۳۴۳-۳۸۰. DOI: 10.22054/qjpl.2019.42013.2142
- صیقل، امین. (۱۳۹۴). افغانستان معاصر؛ تاریخ مبارزات و بقای یک ملت. ترجمه محمد نعیم مجددی. کابل: انتشارات سعید.
- طیبی، عبدالحکیم. (۱۳۵۲). افتخارات افغان. کابل: انتشارات بیهقی.
- طرزی، محمود. (۱۲۹۴). دین، دولت، وطن، ملت، «سراج‌الانخبار افغانیه»، ۴(۲۰)، کابل: مطبوعه دارالسلطنه.
- طرفداری، علی محمد. (۱۳۹۷). ملی‌گرایی، تاریخ‌نگاری و شکل‌گیری هویت ملی نوین در ایران. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- عارفی، رضا. (۱۴۰۲). بررسی گفتمان تاریخ‌نگاری چپ (سوسیالیستی) در افغانستان ۱۳۷۱-۱۳۲۹، رساله دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی، قزوین: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ع).
- عالم، عبدالرحمن. (۱۳۹۱). بنیادهای علم سیاست. تهران: نشر نی.

- غبار، میر غلام محمد. (۱۳۶۸). *افغانستان در مسیر تاریخ*. ج ۱. تهران: مرکز نشر انقلاب با همکاری جمهوری.
- فرهنگ، میر محمد صدیق. (۱۳۸۰). *افغانستان در پنج قرن اخیر*، ج ۱ و ۲. تهران: انتشارات عرفان.
- فصیحی، سیمین. (۱۳۸۸). از تاریخ مردان نخبه تا تاریخ زنان فراموش شده: علل تأخیر در پیدایش تاریخ‌نگاری زنان. *تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری*، ۱۹(۲)، ۶۷-۴۳. DOI: 10.22051/hph.2014.813
- فصیحی، سیمین. (۱۳۸۹). از خلوت‌خانه تا عرصه اجتماع رویارویی زنان با «دوگانگی طبیعت و فرهنگ» از انقلاب مشروطیت تا پایان دوره قاجار. *تاریخ اسلام و ایران*، ۲۰(۸)، ۱۱۵-۱۳۷. DOI: 10.22051/hii.2014.691
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۷۷). زنان و تحول سیاست‌های جهانی. *مجله سیاست خارجی*. ترجمه سید عباس عراقچی، ۱۲(۳)، صص ۵۴۳-۵۶۵. <http://noo.rs/XKB41>
- قوام، سید عبدالعلی؛ اسدی، مشکات. (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی جایگاه زن در گفتمان‌های مختلف تاریخ معاصر ایران. *فصلنامه مطالعات میان‌فرهنگی*، ۹(۲۳)، ۳۹-۹.
- <https://sanad.iau.ir/journal/icsq/Article/514718?jid=514718>
- کاتب، ملا فیض محمد. (۱۳۹۰). *سراج‌التواریخ و ویرایش، مقدمه و فهرس محمد سرور مولایی*، ج ۴، بخش ۲ و ۳. کابل: انتشارات امیری.
- کاکر، محمدحسن. (۱۳۶۷). *جنگ دوم افغان-انگلیس*. پیشاور: مطبوعه ریاست فرهنگی محاذ ملی اسلامی افغانستان.
- کاکر، محمدحسن. (۱۳۹۹). *پشتون، افغان، افغانستان*. بی‌جا: بنیاد تاریخ کاکر.
- گریگوریان، وارتان. (۱۳۸۸). *ظهور افغانستان نوین*. ترجمه علی‌عالمی کرمانی. تهران: انتشارات عرفان.
- محمدی، کیمیا؛ کلاته ساداتی، احمد؛ افراسیابی، حسین؛ فرهمند، مهناز. (۱۴۰۳). انزوا و بقای ناگزیر زنان در دوران جنگ و پساجنگ؛ مطالعه‌ای کیفی در افغانستان. *تداوم و تغییر اجتماعی*، ۳(۲)، ۵۱۷-۴۹۷. DOI: 10.22034/jssc.2024.21773.1132
- مسکوب، شاهرخ. (۱۳۷۳). ملی‌گرایی، تمرکز و فرهنگ در غروب قاجاریه و طلوع پهلوی. *ایران نامه*، ۱۲(۳)، ۵۰۸-۴۷۹.
- مسلم‌یار، شعیب. (۱۴۰۰). *جریان‌شناسی تاریخ‌نگاری افغانستان در دوران معاصر*. تهران: انتشارات دانشگاه مذاهب اسلامی. <https://B2n.ir/tn9762>
- مصفا، نسرتین؛ مهرابی، سکینه. (۱۴۰۱). آثار جنگ بر توانمندی زنان افغانستان: مطالعه موردی زنان افغان ساکن کابل. *فصلنامه سیاست*، ۵۲(۳)، ۷۹۹-۷۷۳. DOI: 10.22059/jpq.2023.338792.1007921
- مظلوم خراسانی، محمد. (۱۳۸۹). انسان، اسلحه و جنگ. *علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد*، ۷(۱)، ۱۶۹-۲۱۱. DOI: 10.22067/jss.v0i0.8782
- موسوی، سید محمد جمال. (۱۳۹۹). *رویکردها در تاریخ‌نگاری هزاره‌های افغانستان*. *دوفصلنامه علمی*

تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری، سال ۳۴، شماره ۳۴، پاییز و زمستان ۱۴۰۳ / ۳۶۷

- مطالعات تاریخی جهان اسلام، ۸(۱۵)، ۲۶۴-۲۴۱. DOI: [10.22034/mte.2020.4904](https://doi.org/10.22034/mte.2020.4904)
- موسی‌پور، ابراهیم. (۱۳۸۶). تاریخ اجتماعی: رویکرد نوین به مطالعه تاریخی. تاریخ و تمدن اسلامی، ۳(۶)، ۱۴۱-۱۵۵. <https://sanad.iau.ir/fa/Article/788128>
- نظری سنگ‌شانه، عبدالله. (۱۳۹۳). نگاهی کوتاه بر نقش اجتماعی زنان در افغانستان. فصلنامه بلاغ، ۴۹(۱)، ۱۸۵-۲۰۱. <http://noo.rs/TQliV>
- هاشمی، سید هاشم. (۱۴۰۱). رهیافت تاریخی به شناسایی عوامل بحران و نظم ناپذیری سیاسی در افغانستان معاصر. معرفت فرهنگی و اجتماعی، ۴(۱)، ۵۷-۷۶. <http://noo.rs/GyJwa>
- Sjoberg, L. (2013). *Gendering Global Conflict, Toward a Feminist Theory of war*. New York: Columbia University Press.

